

ЕКОНОМІКА

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-154-173](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-154-173)

УДК 331.5

Ануфрієва Оксана Леонідівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри економіки, підприємництва та менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-8465-1681>
asp_bsngo@ukr.net

ТРЕНДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Національна конкурентоспроможність це здатність країни та її інститутів забезпечувати стабільні темпи економічного зростання, які були б стійкими у середньостроковій перспективі, що по суті, є комплексом дуже різнопланових чинників. Так, на стан економіки негативно впливає неефективне управління державними фінансами та висока інфляція, а позитивний ефект можуть мати захист прав інтелектуальної власності, розвинена судова система та інші заходи. Поряд з інституційними факторами вирішальне значення мають освіта та підвищення кваліфікації робочої сили, постійний доступ до нових знань та технологій. Відповідно саме людський потенціал – інноваційний та інтелектуальний у довгостроковій перспективі стає імперативом набуття і збереження стійкого економічного розвитку держави її конкурентоспроможності на глобальному ринку. Потенціал це «сила» і означає запаси, які є в наявності та можуть бути використані для досягнення певної мети. Людська діяльність загалом розглядається як процес реалізації потенціалу, який за наявності необхідних знань та навичок, здатен відтворюватись у виробничій сфері та забезпечувати якісні результати роботи. Вся історія людства це не що інше, як історія розвитку людини, її потенціалу. Людський потенціал це певний синтез інтелектуального, фізичного і соціального потенціалів особистостей. Відповідні здібності у поєднанні зі спеціальними знаннями народжують інноваційні ідеї, які завдяки використанню спеціальних технологій перетворюються на певні економічні блага. А це, у свою чергу, перетворює людський потенціал вже на людський

капітал. А саме перетворення людського потенціалу в людський капітал має стати невід'ємним чинником формування конкурентних переваг. У сучасних умовах соціально-економічний розвиток будь якої країни все більшою мірою визначається якістю людського капіталу. Відповідно соціально-економічна політика має бути спрямована на людський розвиток, забезпечуючи зв'язок ринку праці зі зростаючою потребою в розвиненому людському капіталі.

Ключові слова: людський потенціал; людський капітал; конкурентоспроможність країни; індекс людського капіталу; стратегія повоєнного відновлення.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Два роки повномасштабної війни, яку проти нас розпочала росія, спричинили Україні економічні збитки на рівні 151,2 млрд. дол США. За даними на кінець 2023 р. на відбудову житлового фонду, активів підприємств, енергетики потрібно до 411 млрд. дол США. Фахівці усвідомлюють, що найближчі десять років економічне відродження нашої країни потребуватиме значних інвестицій, а головне інноваційних стратегічних реформ. Незважаючи на певні песимістичні прогнози, які лунали від деяких експертів, економіка України в цілому вистояла і демонструє помірковано позитивні результати. Так Міжнародний валютний фонд покращив прогноз зростання валового внутрішнього продукту у 2024 році до 4,5 %. За 11 місяців 2023 року надходження до державного бюджету від митниці та податкової збільшено на 4,4 млрд. доларів порівняно з аналогічним періодом 2022 року [18].

Вже зараз можна говорити про ключові чинники, які забезпечили стійкість вітчизняної економіки – це, перш за все, незламність збройних сил України, гнучкість і адаптивність бізнесу, непоганий врожай, ефективна логістика і безперечно міжнародна фінансова допомога.

У Міністерстві економіки прогнозують на кінець 2024-го року зростання ВВП на 4,6 %, пришвидшення інфляції до 9,7 % та закладають у державний бюджет курс гривні до долара на рівні 42,1 грн/дол і вважають, що 2024 рік стане етапом закріплення економічного відновлення [18], [23].

При цьому ризики залишаються значними: це і суттєва невизначеність перебігу війни, певні помилки в управлінні і політиці, відчутний дефіцит зовнішнього фінансування і значна втрата людського капіталу.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. У науковій літературі поняття людського капіталу «Human Capital» з'явилося в роботах Теодора Шульца та Гері Беккера ще наприкінці ХХ століття і до сьогодні залишається в полі зору науковців-економістів, які досліджують і збагачують це поняття новими сенсами. Це і М. Фрідмен, Я. Мінсер, Е. Денісон, Дж. Кендрик. Активний розвиток теорії людського капіталу можна прослідкувати і у працях українських дослідників: О. Березіної, В. Близнюка, Л. Безтелесної, В. Ворони, О. Гришнєвої, М. Довбенко, С. Кудина, В. Никифорова, О. Рябчука, І. Сазоньця, М. Шульги та ін. Останні два роки змусили науковців зосередитись на питаннях катастрофічних втрат людського капіталу і окресленні шляхів збереження і повоєнного відновлення цього безцінного ресурсу: В. Антонюк, В. Геєць, Е. Лібанова, О. Никифорова, Л. Шамільова, О. Хандій [8], [10], [11], [12].

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в аналізі сутності категорії «людський капітал» та окресленні стратегічних напрямів збереження людського потенціалу в умовах війни та відновлення у повоєнний період.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- висвітлити роль і значення людського капіталу для розвитку країни;
- конкретизувати основні тренди щодо збереження і розвитку людського капіталу;
- окреслити ключові кроки на шляху відновлення людського капіталу України.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Теоретичною базою дослідження є поєднання концептуального, функціонального, системного і процесного підходів до трактування понять «людський капітал», «людський потенціал», «розвиток людського капіталу».

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Основними методами дослідження є: спостереження і узагальнення, синтез та порівняльний аналіз; наукове пізнання та систематизація набутого досвіду. У статті використано матеріали науково-практичних конференцій, форумів, періодичних видань, статистичні дані та праці вітчизняних і зарубіжних науковців з питань розвитку людського капіталу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Науковці під «людським капіталом» розуміють міру здатності людей отримувати дохід, використовуючи свої людські якості, серед яких особливо виділяються інтелектуальні здібності, набуті завдяки навчання, освіті чи на основі практичного досвіду, а також вміння їх застосовувати у потрібний момент та у потрібному місці [1], [2], [4], [5], [6], [7], [13], [20].

Іншими словами це наявний у людини запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які сприяють зростанню її продуктивності праці та приносять людині дохід у формі заробітної плати чи ренти.

Інвестуючи у розвиток людського капіталу, ми одночасно інвестуємо у людський потенціал. І в цьому відношенні можна говорити про їхню органічну єдність. Отже, людський капітал є формою капіталізації людського потенціалу, трансформуючись у людський капітал він є основним фактором, що визначає можливість отримання синергетичного ефекту.

Консалтингово-аудиторська компанія, яка є частиною міжнародної мережі Deloitte, зафіксувала основні виклики України [22].

Повномасштабна війна в Україні посилила вже наявні виклики, а також створила нові

Рис. 1 Наявні виклики України

Зазначені виклики свідчать про наявні суттєві проблеми, які напряду пов'язані з певною втратою людського капіталу України в умовах війни. І ці виклики характерні не тільки для України.

Ось чому в світі так багато уваги приділяється людському капіталу і кожен рік відслідковують дуже актуальний Індекс людського капіталу.

Індекс людського капіталу (Human Capital Index) – це комбінований показник, що характеризує рівень розвитку людського капіталу в країнах та регіонах світу, що випускається групою Світового банку (World Bank Group) та використовується у рамках Проекту про розвиток людського капіталу (Human Capital Project) [9], [17].

Згідно з методологією проекту, людський капітал складається зі знань, навичок та здоров'я, які люди накопичують протягом свого життя, що дозволяє їм реалізувати свій потенціал як корисних та продуктивних членів суспільства.

У процесі виробництва людський капітал доповнює собою фізичний капітал, виступаючи як важливий ресурс соціального прогресу та довгострокового економічного зростання. Це, у свою чергу, вимагає інвестування в людей через якісну охорону здоров'я, освіти, навички та робочі місця. Автори проекту вказують, що людський капітал важливий для суспільства в довгостроковій перспективі, оскільки виступає однією з найважливіших рушійних сил сталого економічного зростання. З цього погляду проект обґрунтовує важливість інвестицій у людей, особливо наголошуючи на важливості послідовного керівництва та координації на всіх владних рівнях, у тому числі вирішення таких складних проблем, як неналежні чи неефективні витрати, проблеми у сфері управління та надання послуг, демографічна динаміка, політична нестабільність та соціальні конфлікти, а також прогалини в галузі інфраструктури.

Основним стратегічним інструментом проекту є Індекс людського капіталу, який дозволяє одержати уявлення про рівень розвитку людського капіталу в кожній країні на основі єдиного узагальнюючого показника. Індекс вимірює рівень розвитку людського капіталу наступного покоління, який визначається як обсяг людського капіталу, який дитина, яка народилася в тій чи іншій країні, може розраховувати накопичити до свого повноліття, з поправкою на ризик, пов'язаний з неналежною якістю охорони здоров'я та рівнем освіти в даній країні. Індекс включає три компоненти:

1. Виживання. Цей компонент відбиває той факт, що дитині, яка народилася сьогодні, необхідно дожити до початку накопичення людського капіталу в системі офіційної освіти. Рівень виживання вимірюється за даними про смертність дітей віком до 5 років.

2. Очікувана тривалість навчання у школі, скоригована на результати навчання. Ці дані дозволяють розрахувати очікувану тривалість навчання у роках із поправкою на його якість. Завдяки коригуванню на якість освіти цей компонент відображає той факт, що діти в одних країнах одержують

набагато менше знань, ніж діти в інших країнах, хоча й навчаються у школах протягом приблизно однакового часу.

3. Стан здоров'я. Для оцінки загальної ситуації зі станом здоров'я громадян цей компонент використовує два показники: 1) поширеність низькорослості серед дітей віком до 5 років; 2) показник виживання дорослих, який визначається як частка 15-річних, які доживуть до свого 60-річчя. Перший показник відбиває стан здоров'я дитини молодшого дошкільного віку; другий показник використовується як вимірник стану здоров'я, який дитина, яка народилася сьогодні, може мати у дорослому віці.

За останніми даними Індекс людського капіталу України складає 0,63, що відповідає 53 місту серед 174 країн світу. На перших місцях: Сінгапур, Гонконг, Японія, Південна Корея, Канада з показниками 0,88-0,80. І якщо сьогодні не вживати цілеспрямованих дій щодо підвищення індексу людського капіталу України, то в перспективі ми втратимо наш потенціал.

Ці глобальні виклики постійно в топі обговорень фахівців в середині країни і з міжнародними партнерами. Розуміння того, що збереження людського капіталу є надзвичайно важливим під час війни, оскільки воно безпосередньо пов'язане зі здатністю країни до відновлення та відбудови після її завершення піднімається на різних майданчиках [24].

У листопаді 2023 року відбувся IV міжнародний форум «Людський капітал: навички для майбутнього» (Human Capital UA 2023), який організували представники Центру економічного відновлення, ГО EasyBusiness, Програми розвитку ООН в Україні (UNDP), за фінансування Уряду Німеччини. Чотири панелі Human Capital UA присвятили ключовим питанням сфери людського капіталу – синхронізація державної політики, демографічна стратегія, бізнес і людський капітал та роль громадянського суспільства у розвитку людського капіталу [25].

Учасники форуму мали можливість почути позиції очільників Верховної Ради України; керівництва Кабінету Міністрів України; представників Європейської Комісії; експертів у сфері системи кваліфікацій; представників українського бізнесу та багатьох інших зацікавлених осіб щодо найактуальніших питань професійного розвитку та навчання, зокрема про актуальні навички для майбутнього, європейський кваліфікаційний простір, професійні стандарти та важливість самоосвіти в Україні.

Збереження та розвиток людського капіталу сьогодні є критично важливим аспектом для існування України, підкреслила Заступниця міністра економіки України Тетяна Бережна: «Понад 6 мільйонів українців стали вимушеними мігрантами через війну, що призвело до скорочення

робочої сили на 22 %. 5 млн осіб є внутрішньо переміщеними, 1,5 млн ветеранів, близько 3 млн осіб з інвалідністю. Міністерство економіки разом з Міжнародною організацією праці, державною службою зайнятості працює в декількох напрямках: створенням можливостей для роботи і освіти через грантові програми та безкоштовне навчання, наприклад, завдяки ваучерам. І також над можливостями доступного житла» [25].

Ці виклики потребують негайних рішень. Україна ефективно співпрацює з Євросоюзом, який підготував перелік завдань для України, які вона має реалізувати по програмі Ukraine Facility (UF). Ця програма передбачає виділення 50 млрд євро у вигляді кредитів, грантів, інвестицій, технічної допомоги і має три напрями:

- кредитна підтримка на фінансування бюджетних видатків (орієнтовний обсяг 38 млрд євро);
- підтримка інвестицій, що включає страхування ризиків іноземних інвесторів (8 млрд євро);
- технічна підтримка (консультації, моніторинги, допомога в отриманні компенсацій від РФ тощо) на суму приблизно 4 млрд євро.

Це буде основа стратегії відновлення, реконструкції та модернізації України протягом 2024–2027 років. В економічному блоці цього плану одним з ключових напрямів є саме розвиток людського капіталу.

Поетапне втілення UF дасть змогу протягом наступних 4-х років не лише отримати 50 млрд євро допомоги, а й допомогти в залученні додаткових інвестицій від партнерів на майже таку саму суму. Для цього необхідно сформулювати загальне бачення економічного розвитку. Там мають бути виписані майбутні реформи та сектори, які потребують першочергового фінансування.

Виконання запланованих дій допоможе найближчими роками повернути ВВП на рівень до 2021 року й ще додатково збільшити на плюс 10 %. Ми вже розуміємо, на що підуть ці кошти: частина покриє бюджетний дефіцит, частина піде на відновлення, але більша частина коштів має бути спрямована в приватний сектор, на реалізацію стратегічних інвестиційних проєктів, які своєю чергою мають стимулювати залучення додаткового приватного капіталу

План України в рамках Ukraine Facility передбачає розбудову безпечного та інклюзивного освітнього середовища для доступу до якісної освіти, трансформацію професійної освіти, удосконалення системи реабілітації осіб з інвалідністю, покращення охорони здоров'я, гендерної рівності, реалізацію житлових програм на кшталт доступної іпотеки «ЄОселя», реформу соціального захисту, створення сталої системи переходу від військової служби до цивільного життя, розробку

демографічної та міграційної стратегій, пенсійну реформу. Зокрема, однією з реформ передбачене питання покращення системи соціальної інфраструктури та деінституціоналізація догляду за дітьми, особами з інвалідністю та особами похилого віку [15].

Учасники форуму наголосили на необхідності пошуку особливих рішень на ринку праці і прогнозах на найближчі 6–10 років. Найголовніше це сфокусуватись на ключових професіях, які будуть затребувані найближчим часом: це підготовка інженерів та технічних спеціалістів для відновлення оборонно-промислового комплексу і розвитку вітчизняних військових технологій, військові фахівців усіх спеціальностей, медичні працівники, реабілітологи, фахівці STEM-освіти, психологи, соціальні працівники, IT і кібербезпека, енергетична галузь для впровадження проектів зеленого переходу, фахівці публічної політики та врядування, державного управління, а також будівельники, архітектори, проектанти для відбудови нашої держави.

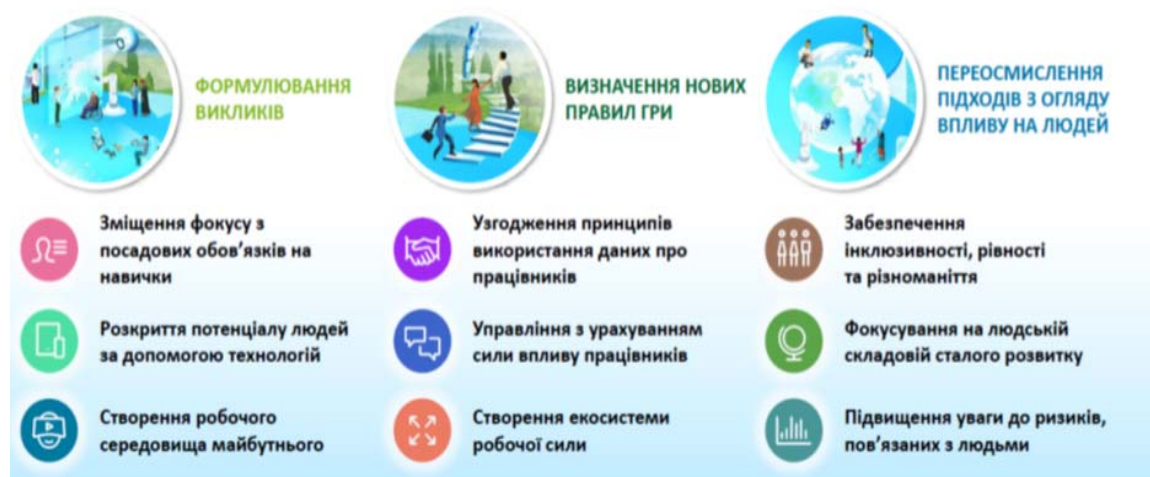

Рис. 2 Тренди у сфері людського капіталу 2023 [22]

Щоб утримати наші таланти в країні необхідно вже сьогодні готувати фахівців креативних професій, допомогти розпочати власну справу, стимулювати мале підприємництво і реалізовувати відбудову кращого ринку праці слід ще до закінчення війни, а це:

1. Інвестиції в людський капітал майбутнього і ефективне використання наявного людського капіталу (підготовка і перепідготовка тих, хто втратив роботу, збільшення економічної активності жінок та вирішення проблеми безробіття серед внутрішньо переміщених молодих працівників);

2. Сталий захист найбільш уразливих груп населення (вирішення житлового питання для внутрішньо переміщених осіб, підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підвищення добробуту пенсіонерів, підтримка інвалідів і забезпечення працевлаштування осіб з інвалідністю, підтримка військовослужбовців та їх сімей.

3. Сприяння поверненню ідей, якщо не людей: залучення українських біженців до створення робочих місць.

Нині бізнес усвідомлює невідворотність змін і нових підходів. Еволюція ринку праці вимагає активізації лідерських здібностей та ефективності менеджменту, які більшість респондентів Deloitte назвали найважливішими факторами для успіху [22].

Рис. 3 Найважливіші фактори для успіху

Оскільки люди це головний актив відновлення економіки України, то збереження, розвиток та примноження людського капіталу – головна умова успішного відновлення та власне виживання країни.

Керівник громадської організації EasyBusiness Дмитро Ливч наголошує, що вже зараз український бізнес відчуває брак людей. У найближчий рік, при збереженні поточних темпів відновлення, в Україні не вистачатиме робочої сили. Для відновлення економіка повинна зростати темпами щонайменше 7 % ВВП в рік. Для таких темпів розвитку потрібні люди. І навіть за умов повернення частини вимушених мігрантів, до 2032 року країні може не вистачати 4,5 млн працівників. Індустріальний сектор очікує, що на одну вакансію влітку 2024 року буде, в середньому, 0,75 претендента [16]. Україну очікує структурне безробіття та кадровий голод одночасно. На ринку праці велика кількість безробітних людей, які мають кілька вищих освіт. При цьому жорсткий дефіцит кваліфікованих працівників та робочих рук.

Є три варіанти виходу з цієї ситуації:

- Перший – збільшення народжуваності та повернення вимушених мігрантів.
- Другий – заміна людей технологіями й підвищення продуктивності праці.
- Третій шлях – запрошення іноземців до України.

Ураховуючи виклики, пов'язані з людським капіталом, Україні вже варто йти одночасно цими трьома шляхами [16], [23], [24].

Усі ці варіанти, на нашу думку, безумовно мають сенс, однак «спрацюють» вони в довгостроковій перспективі. А нам необхідно вже сьогодні вживати заходи, які пришвидшать вирішення кадрового голоду в країні. І в цьому плані освіта має стати частиною глобального завдання – навчання працівників новим навичкам. Які це мають бути навички вже більш-менш зрозуміло. На 2025 рік від Світового економічного форуму запропоновано перелік навичок, важливих для успіху [26]:

- аналітичне мислення та інноваційність;
- активне навчання та навчальні стратегії;
- комплексне вирішення проблем;
- критичне мислення та аналіз;
- креативність, оригінальність та ініціативність;
- лідерство і соціальний вплив;
- використання, моніторинг і контроль технологій;
- проектування технологій та програмування;
- стійкість, стресостійкість та гнучкість;
- аргументованість, вирішення проблем та генерування ідей.

Певна конкретизація цих навичок, з урахуванням готовності жити і працювати в умовах війни представлено в таблиці.

Щоб інтегруватися і розвинути актуальні компетенції, Україні потрібно буде продумати реорганізацію та структурні зміни в секторі науки і освіти, щоб вони справді стали джерелом нових технологій для оборони та бізнесу [3]. Мобілізація освіти як ключового активу для відбудови України вимагатиме, окрім залученості політиків та лідерства на найвищому рівні, належного процесу планування освіти. Україні знадобиться масштабна перекваліфікація, оскільки багато робочих місць вже знищено війною, а нові потребують створення. МОН наразі розробляє цільову програму перекваліфікації або працевлаштування в інших регіонах тих освітян, які втратили роботу під час війни.

Таблиця

Навички майбутнього

Базові навички	Кросфункціональні навички	Когнітивні навички	Соціально-поведінкові навички	Цифрові навички	Навички виживання
1	2	3	4	5	6
Мультилінгвальність	Соціальні:	Готовності	комунікативність	навички кодування	фізична культура
Математичні	соціальна сприйнятливність		презентаційні навички	пошук, опрацювання та аналіз даних та метаданих	тактична військова підготовка
Дослідницькі	координація		ведення дебатів	створення контенту та контент-аналіз	самооборона
Емоційний інтелект	Комплексні навички розв'язання проблем:		здатність взаємодіяти в неоднорідних групах	інформаційна гігієна	базова медична допомога
Культура та цінності	системні навички		емпатія	кібербезпека взаємодія зі штучним інтелектом	навички виживання у небезпечних умовах
Сімейні цінності	критичне мислення та сприйняття		етичність	взаємодія з роботами	навички домашнього господарства
Орієнтація в інформації	системний аналіз		толерантність	розв'язання проблем за допомогою цифрових технологій	

Продовження табл.

1	2	3	4	5	6
Саморозвиток	системне оцінювання		дисципліна та самодисципліна		
	Навички управління:		соціальна відповідальність		
	управління проектами		приватність		
	управління командами		здатність діяти автономно		
	фінансова обізнаність				

Загальна філософія відновлення має базуватися на кількох «переходах» – перехід від кількості до якості та перехід від швидких напівкроків до послідовної та передбачуваної довгострокової політики, ось деякі з них:

- започаткувати ранню профорієнтацію до та під час навчання в старшій школі, яка допоможе виявити таланти, пояснити зв'язок окремих шкільних предметів із їхнім професійним застосуванням, подолати гендерні стереотипи та популяризувати STEM;
- дозволити студентам обирати спеціальність під час першого чи другого року навчання, а не перед вступом до ЗВО;
- забезпечити для ЗВО рівний і конкурентний доступ до різних джерел фінансування незалежно від їхньої форми власності;
- зменшити вплив кількості студентів на фінансування закладів вищої освіти і збільшити вплив показників якості, особливо виконання місії, академічної мобільності, залучення західних викладачів і дослідників, рівня цифровізації. ЗВО орієнтовані на дослідження слід більше заохочувати та винагороджувати за результати досліджень;

- більше залучати експертів зі світовим іменем, незалежних міжнародні агенції для оцінювання результатів ЗВО;
- приділяти особливу увагу розвитку STEM, дисциплін у сферах безпеки та кібербезпеки, оборони та педагогіки, оскільки вони мають мультиплікативний вплив на спроможність держави (інновації, національна безпека та розвиток людського капіталу);
- підвищити гнучкість траєкторій навчання у вищій освіті без жорсткої фіксації кількості років навчання. Наприклад, надати можливість заробити необхідну для отримання ступеня бакалавра кількість кредитів ECTS за більше чи менше, ніж 4 роки (швидкий і повільний шлях);
- сприяти програмам короткого циклу (120 кредитів ECTS, молодший бакалавр) для швидкого доступу до ринку праці (особливо в IT) або для liberal arts education – міждисциплінарних програм широкого рофілю для подальшого навчання.
- сприяти зарахуванню результатів неформальної освіти та інформальної освіти (наприклад, професійного досвіду) як частини програм вищої освіти та інші.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

У підсумку констатуємо, що вже давно прийшло розуміння того, що освіта і набуті фахівцями компетентності є економічною цінністю будь якої країни, а інтеграція діяльності працівників інтелектуальної праці супроводжується синергетичним ефектом від впровадження новацій. Сучасна система освіти має формувати у молодих громадян як професійно кваліфікаційну, так і соціальну компетентність, соціальну активність і усвідомлення власної відповідальності за власну долю.

Відтворення і нагромадження людського капіталу забезпечується заходами макро і мікрорівня. На макрорівні держава забезпечує людський капітал через політику зайнятості і формування доходів, розвиток соціальної сфери та надання освітніх, медичних, культурних, інформаційних послуг населенню на рівні соціальних стандартів. Роботодавці формують і забезпечують платоспроможний попит на робочу силу необхідної якості, а наймані працівники спрямовують свої зусилля на підвищення конкурентоспроможності своєї праці, що залежить від їхнього рівня освіти, кваліфікації та мотивованості.

На мікрорівні процес інтелектуалізації економіки спричинює подальше зростання соціальних програм. Ця тенденція проявляється в тому, що підприємницький успіх і ефективність виробництва вирішальною мірою визначаються інтелектуальним, професійно

кваліфікаційним та мотиваційним потенціалом працівників. А це і є основа розвитку людського капіталу країни.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. У короткостроковій перспективі подальшого дослідження очікують, насамперед, питання відновлення безпечного середовища для життєдіяльності та праці, програми дієвої соціальної допомоги найбільш вразливим верствам населення та особам, які постраждали у наслідок війни і забезпечення доступу до якісної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] В. П. Антонюк, «Проблеми формування людського капіталу України в системі освіти та його ризики в реаліях війни», *Вісник економічної науки України*, № 1(42), с. 161–170, 2022.
- [2] В. П. Антонюк, «Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни», *Економічний вісник Донбасу*, вип. 1(67), с. 110–116, 2022.
- [3] «Відновлення», у *Відбудова України: принципи та політика*, Ю. Городніченко, І. Сологуб, Б. Ведер ді Мауро; Ред. 2022, с. 382–386. [Електронний ресурс]. Доступно: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [4] Л. І. Безтелесна, *Управління людським розвитком та його фінансове забезпечення в Україні: оцінка та перспективи*. Рівне, Україна : Нац. ун-т вод. госп. та природокорист., 2010.
- [5] В. Близнюк, «Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія і практика», *Україна: аспекти праці*, № 5, с. 30–34, 2006.
- [6] В. М. Геєць, В. В. Близнюк, О. І. Никифорок, «Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України», *Економіка України*, № 6, с. 3–22, 2022. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [7] О. А. Грішнова, *Людський розвиток*. Київ, Україна : КНЕУ, 2006.
- [8] Ю. Залознова, Н. Азьмук, «Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки», *Економіка та суспільство*, вип. 38, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1312> Дата звернення: Січ. 20, 2024.

- [9] Human Development Reports. [Online]. Available: <https://hdr.undp.org/data-center/documentation-and-downloads> Application date: January 20, 2024.
- [10] М. О. Карп'як, Х. В. Горбова, «Збереження людського потенціалу як основного стратегічного ресурсу розвитку регіонів України в умовах російської агресії», *Регіональна економіка*, № 2, с. 57–62, 2022.
- [11] Е. Лібанова, «Війна з Росією: як дати роботу біженцям і що робити після», *Дзеркало тижня*, 16 берез., 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vijna-z-rosijeju-jak-dati-robotu-bizhentsjam-i-shcho-robiti-pislja.html> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [12] О. Коляда, «Людський потенціал – основа процесу модернізації країни», *Українська правда*, 28 січ., 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/01/28/7386807/> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [13] В. Никифороенко, «Прогнозування розвитку людського потенціалу в контексті світових тенденцій», *Україна: аспекти праці*, № 1, с. 14–19, 2012.
- [14] Human development summary capturing achievements in the HDI and complementary metrics that take into account gender gaps, inequality, planetary pressures and multidimensional poverty. [Online]. Available: <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/UKR> Application date: January 20, 2024.
- [15] Кабінет Міністрів України. (2024, Берез. 18). *Уряд затвердив План для реалізації програми Ukraine Facility*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyv-plan-dlia-realizatsii-prohramy-ukraine-facility>
- [16] П'ять головних фактів про людський капітал України. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://rubryka.com/blog/human-capital-ua/> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [17] Рейтинг глобальної конкурентоспроможності країн. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://worldcompetitiveness.imd.org/rankings/wcy> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [18] Рік незламності гривні. УНІАН, 26.12.2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.unian.ua/economics/finance/rik-nezlamnosti-grivni-na-yakiy-kurs-valyut-chehati-u-2024-roci-12493485.html> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [19] О. Г. Рябчук, С. С. Гожуловський, «Особливості розвитку людського капіталу як основного фактора зростання економіки України», *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*, вип. 4, с. 182–192, 2020.

- [20] О. Ю. Самборська, «Людський капітал як фактор економічного зростання України», *Економіка АПК*, № 6, с. 64–72, 2019.
- [21] О. Ю. Самборська, С. Я. Воскобійник, Д. В. Шевченко, «Збереження людського потенціалу в умовах війни», *Економіка та суспільство*, вип. 50, 2023. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2371> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [22] Тренди у сфері людського капіталу 2023: нові правила для світу без меж. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/human-capital/2023-human-capital-trends-presentation.pdf> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [23] Команда Центру економічного відновлення дослідила людський капітал України: навіщо це рішення. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://rubryka.com/2023/10/26/komanda-tsentru-ekonomichnogo-vidnovlennya-doslidyla-lyudskiy-kapital-ukrayiny-navishho-tse-rishennya/> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [24] Якою має бути Україна після перемоги? Спільний документ експертів «Бачення України 2030». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://ces.org.ua/ukraine-after-victory/> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [25] IV міжнародний форум «Людський капітал: навички для майбутнього». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://www.youtube.com/watch?v=FiZqnsJ6mrc> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [26] World economic forum. [Online]. Available: <http://weforum.org/>
Application date: January 20, 2024.

TRENDS IN THE PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL UNDER MODERN CONDITIONS

Oksana Anufrieva,

candidate of Pedagogical Sciences, associate professor,
professor Department of Economics, Entrepreneurship
and Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-8465-1681>
asp_bsngo@ukr.net

Abstract. National competitiveness is the ability of a country and its institutions to generate stable economic growth that is sustainable in the medium term which is essentially a very diverse set of factors. Thus, poor public financial management and high inflation have a negative impact on the economy, and protection of intellectual property rights, a developed judicial system and other measures can have a positive impact. Along with institutional factors, education and skills upgrading of the labour force permanent access to new knowledge and technologies are crucial. Accordingly it is the human potential – innovative and intellectual in the long term becomes an imperative to achieve and maintain sustainable economic development of the state of its competitiveness in the global market. The potential is «strength» and it means the reserves that are and can be used to achieve a certain goal. Human activities are generally seen as a process of realizing the potential that with the necessary knowledge and skills can be replicated in the workplace and provide quality performance. The whole history of mankind is nothing but a history of human development, its potential. Human potential is a definite synthesis of the intellectual, physical and social potentials of individuals. These capabilities combined with specialized knowledge give rise to innovative ideas that through the use of special technologies, translate into economic benefits. This, in turn turns human potential into human capital. Namely the transformation of human potential into human capital should become an integral factor in the formation of competitive advantages. In today's conditions the socio-economic development of any country is increasingly determined by the quality of human capital. Accordingly social and economic policies should focus on human development linking the labour market to the growing need for developed human capital.

Keywords: human potential; human capital; competitiveness of the country; human capital index; post-war recovery strategy.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] V. P. Antoniuk, «Problemy formuvannia liudskoho kapitalu Ukrainy v systemi osvity ta yoho ryzyky v realiiakh viiny», Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, № 1(42), s. 161–170, 2022. (in Ukraine)
- [2] V. P. Antoniuk, «Ryzyky i vtraty liudskoho kapitalu vnaslidok viiny», Ekonomichnyi visnyk Donbasu, vyp. 1(67), s. 110–116, 2022. (in Ukraine)

- [3] «Vidnovlennia», u Vidbudova Ukrainy: pryntsypy ta polityka, Yu. Horodnichenko, I. Solohub, B. Veder di Mauro; Red. 2022, s. 382–386. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: [https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book Ukrainian 0.pdf](https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book%20Ukrainian%200.pdf) Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [4] L. I. Beztesna, Upravlinnia liudskym rozvytkom ta yoho finansove zabezpechennia v Ukraini: otsinka ta perspektyvy. Rivne, Ukraina : Nats. un-t vod. hospod. ta pryrodokoryst., 2010. (in Ukraine)
- [5] V. Blyzniuk, «Otsinka liudskoho potentsialu ekonomichnoho zrostannia Ukrainy: teoriia i praktyka», Ukraina: aspekty pratsi, № 5, s. 30–34, 2006. (in Ukraine)
- [6] V. M. Heiets, V. V. Blyzniuk, O. I. Nykyforuk, «Aktualni aspekty polityky sotsialnoi yakosti v postkonfliktanii ekonomitsi Ukrainy», Ekonomika Ukrainy, № 6, s. 3–22, 2022. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [7] O. A. Hrishnova, Liudskyi rozvytok. Kyiv, Ukraina : KNEU, 2006. (in Ukraine)
- [8] Yu. Zaloznova, N. Azmuk, «Liudskyi kapital Ukrainy v umovakh viiny: vtraty ta zdobutky», Ekonomika ta suspilstvo, vyp. 38, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1312> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [9] Human Development Reports. [Online]. Available: <https://hdr.undp.org/data-center/documentation-and-downloads> Application date: January 20, 2024. (in English)
- [10] M. O. Karpiak, Kh. V. Horbova, «Zberezhennia liudskoho potentsialu yak osnovnoho stratehichnoho resursu rozvytku rehioniv Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii», Rehionalna ekonomika, № 2, s. 57–62, 2022. (in Ukraine)
- [11] E. Libanova, «Viina z Rosiieiu: yak daty robotu bizhentsiam i shcho robyty pislia», Dzerkalo tyzhnia, 16 berez., 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vijna-z-rosiijeju-jak-dati-robotu-bizhentsjam-i-shcho-robiti-pislja.html> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [12] O. Koliada, «Liudskyi potentsial – osnova protsesu modernizatsii krainy», Ukrainska pravda, 28 sich., 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/01/28/7386807/> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)

- [13] V. Nykyforenko, «Prohnozuvannia rozvytku liudskoho potentsialu v konteksti svitovykh tendentsii», Ukraina: aspekty pratsi, № 1, s. 14–19, 2012. (in Ukraine)
- [14] Human development summary capturing achievements in the HDI and complementary metrics that take into account gender gaps, inequality, planetary pressures and multidimensional poverty. [Online]. Available: <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/UKR> Application date: January 20, 2024. (in English)
- [15] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2024, Berez. 18). Uriad zatverdyv Plan dlia realizatsii prohramy Ukraine Facility. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyv-plan-dlia-realizatsii-prohramy-ukraine-facility> (in Ukraine)
- [16] Piat holovnykh faktiv pro liudskyi kapital Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://rubryka.com/blog/human-capital-ua/> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [17] Reitynh hlobalnoi konkurentospromozhnosti krain. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://worldcompetitiveness.imd.org/rankings/wcy> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [18] Rik nezlamnosti hryvni. UNIAN, 26.12.2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.unian.ua/economics/finance/rik-nezlamnosti-grivni-na-yakiy-kurs-valyut-chehati-u-2024-roci-12493485.html> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [19] O. H. Riabchuk, S. S. Hozhulovskyi, «Osoblyvosti rozvytku liudskoho kapitalu yak osnovnogo faktora zrostannia ekonomiky Ukrainy», Ekonomichnyi visnyk. Serii: finansy, oblik, opodatkuvannia, vyp. 4, s. 182–192, 2020. (in Ukraine)
- [20] O. Yu. Samborska, «Liudskyi kapital yak faktor ekonomichnogo zrostannia Ukrainy», Ekonomika APK, № 6, c. 64–72, 2019. (in Ukraine)
- [21] O. Yu. Samborska, S. Ya. Voskobiinyk, D. V. Shevchenko, «Zberezhennia liudskoho potentsialu v umovakh viiny», Ekonomika ta suspilstvo, vyp. 50, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2371> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [22] Trendy u sferi liudskoho kapitalu 2023: novi pravyla dlia svitu bez mezh. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/human-capital/2023-human-capital-trends-presentation.pdf> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)

- [23] Komanda Tsentru ekonomichnoho vidnovlennia doslidyla liudskiy kapital Ukrainy: navishcho tse rishennia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://rubryka.com/2023/10/26/komanda-tsentru-ekonomichnogo-vidnovlennya-doslidyla-lyudskiy-kapital-ukrayiny-navishho-tse-rishennya/> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [24] Yakoiu maie buty Ukraina pislia peremohy? Spilnyi dokument ekspertiv «Bachennia Ukrainy 2030». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://ces.org.ua/ukraine-after-victory/> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [25] IV mizhnarodnyi forum «Liudskiy kapital: navychky dlia maibutnoho». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.youtube.com/watch?v=FiZqnsJ6mrc> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [26] World economic forum. [Online]. Available: <http://weforum.org/> Application date: January 20, 2024. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
17 березня 2024 року*

